

Jiří Pistorius

„Nadevše drahý učitel“

Povaha celoživotního vztahu
Václava Černého k André Gidovi

Milan Jungmann v úvodu ke sborníku z konference věnované v listopadu 1993 Václavu Černému připomíná, jaký to byl „sršatec, který jen před málokterým dílem uměl zpokornět úžasem /.../“.¹ Nuže, jedním z těch málokterých, před nimiž ho úžas vede až k exaltovanému zbožštění, byl po celý jeho život právě André Gide. Nepřihlásil se snad právě k němu ještě v posledním období svého života (1969) jako k „učiteli, ze všech, které kdy měl, nejmilovanějšímu“?

A již ve věku mužném, ještě hluboko před čtyřicítkou, se mu objevuje hned vedle Sokrata, jako druhý z jediných učitelů, kteří mají právo na vděčnost. Že jsme to přehnali, když jsme jeho vztah k Gidovi označili povahy vzrušení náboženského? Což se v *Pamětech*, psaných v létech sedmdesátých, sám nepřiznává, že Gidovo poselství „vroucnosti“ jej „rozechvívalo jako Kázání na hoře“,² což, jak všichni víme, byl nejdelší, nejemocionálnější sermon Ježíšův? Sokrates, Ježíš, dvě nemalá jména duchovních dějin naší civilizace.

To se, do třetice, Černý přenáší do ještě větší hlubiny mládí, do doby svého pobytu ženevského, když ze zralé perspektivy let sedmdesátých vžívá se do entuziasmu let mezi dvacátým šestým a dvacátým devátým rokem svého života: v tu chvíli rozšiřuje své plodné žakovství na celou skupinu kolem francouzského měsíčníku *La Nouvelle Revue Française*, v níž byl Gide zakladatel a spiritus agens, a která představovala v pová-

1 M. Jungmann: Úvodem, in Václav Černý. *Sborník z konference konané 4. 11. 1993 na Dobříši*, Praha 1994, s. 7.

2 V. Černý: *Paměti* 2, Toronto 1982, s. 320.

lečných letech nekonformistickou elitu celé tehdejší literární Francie. S Žakovskou pokorou praví o tom: „Dal jsem se celý do učení té družiny,“ a hned dodává, co nyní bude klíčovou větou našich vývodů: „Svěřil jsem jim *dovršení své osobnosti*, z jejich díla jsem se rozhodl, jak utvrdit to, co ve mně bylo touhy po novém klasickém řádu životním a kulturním.“³ Ovšem, jediná Gidova osobnost vysoce přerůstá celou skupinu v očích mladého Černého, otevřeného zúrodňujícímu vlivu. Takto vzpomíná: „Ale všem u mne vládl Gide, Gide l'Unique, po něm mne už tak bytostně nikdo nezasáhl, a také ne tak zvláštním protirečným způsobem.“⁴

Jan Vladislav v jednom ze svých znamenitých článků o Václavu Černém⁵ uhodil hřebík na hlavičku a zároveň pootevřel přístup k pochopení Černého žakovského vztahu k Gidovi, když rozeznal ústřední pozici Černého životního kréda, napsaného před padesáti lety, ale platícího dodnes a prostupujícího *Paměti*. Jsou jím první dvě věty z eseje *Osobnost a dílo*: „A přece možná není největším zážitkem tvůrce jeho dílo. Je jím, může jím být ... on sám.“⁶ Napětí mezi oběma větami, jež mají doslova ráz kréda, vyjadřuje právě dichotomii jeho dvojí pozice „žakovské“: uprostřed mezi Šaldou a Gidem. První věta je totiž doslovný citát ze Šaldy – titul jeho polemického článku proti Františku Krejčímu z prvního ročníku *Zápisníku*.⁷ Druhá pak vyjadřuje základní perspektivu André Gida, pro něhož tvorba umělecká sama byla jen nástrojem na uskutečnění sebe jako nejvyšší hodnoty životní. Žákem v případě Gidově cítil se Černý možná ještě náruživěji a možná v úplnějším smyslu než tomu bylo ve vztahu k jeho univerzitnímu učiteli Šaldovi.

Jaký byl osobní styk mladého Černého s francouzským spisovatelem, který zemřel už roku 1951? Jen jednou jedinkrát přijel André Gide do Prahy. Strávil v ní jen několik dní po kratším pobytu v Karlových Varech, provázen blízkou přítelkyní, německou intelektuálkou Theou Sternheimovou. Bylo to v prvním týdnu srpna 1934, shodou okolností ve chvíli, kdy Černý se vracel ze Ženevy natrvalo do Čech. Setkat se tedy nemohli.

³ Tamtéž, s. 319.

⁴ Tamtéž, s. 320.

⁵ J. Vladislav: O odpovědnosti intelektuálů, *Osobnost, tvorba a boj, Pařížský zápisník* 1, 1981–1989, Praha 1991, s. 120.

⁶ V. Černý: *Osobnost a dílo*, in *Osobnost, tvorba a boj*, Praha 1947, s. 71.

⁷ F. X. Šalda: Největší zážitek tvůrce jest – jeho dílo, *Šaldův Zápisník* 1, 1928–1929, č. 1, s. 18.

Ostatně není pravděpodobné, že se už tehdy osobně znali. V *Deníku* Gidové⁸ je při té návštěvě Prahy zmínka o setkání s nejmenovaným mladým českým komunistou, kterým samozřejmě nemůže být V. Černý. Nezbyvá než přijmout, že se tento styk omezuje jen na tři krátká setkání v Paříži; před válkou dvakrát a jednou roku 1945. Jest však těžko pochopit, že o nich *Paměti*, jediný pramen, podávají svědectví nejenom neuvěřitelně skoupá, ale přímo konfúzní, založená na paměti náhle překvapivě selhávající. Po prvé, roku 1937, přiváží Černý Gidovi do Paříže svou literární novinku, *Essai sur le titanisme*. Píše o tom: „Roku 1937 zajel jsem si za André Gidem, byl jsem u něho dva dny po smrti jeho paní, Alissy z *Úzké brány*“⁹. Podruhé zmiňuje se o takovém setkání v týdnu mezi 19. a 26. zářím 1945, kdy byl v Paříži jako člen tříčlené delegace spisovatelského Syndikátu, odevzdávaje Francii urnu s popelem francouzského básníka Roberta Desnose, zemřelého několik dní po osvobození v Terezíně. „Ve chvílích oddechu a volna jsem spěchal za André Gidem,“¹⁰ říká o tom sám. Žádá jej o svolení výběrové a překladatelské k vydání výboru z jeho literárních kritik, a dostává je. Jenomže s překvapením čteme: „Gide byl právě v Paříži, zrovna mu zemřela choť – Alissa z *Úzké brány*.“ Klade tedy tutéž událost dvakrát do chronologických souvislostí od sebe skoro desetiletí vzdálených. A ani jedno z těch dat neodpovídá skutečnosti. Poprvé – roku 1937 (máme dokonce několik důvodů se domnívat, že k té návštěvě došlo spíše už roku 1936) byla Madame Gide ještě živa; podruhé, roku 1945, kdy Gida viděl naposledy, byla mrtva už sedm let. Zemřela náhle o Velikonocích 17. dubna 1938. Toho roku byl Černý ve Francii pouze na čtrnáct dní. Přednášel ve Štrasburku a v Nizze, bylo to v dramatickém týdnu jarní československé všeobecné mobilizace. V Paříži však pobyl jen první týden v červnu. To je sice datum relativně nejbližší smrti paní Gidové. Bylo to však už skoro dva měsíce, a ne dva dny po té události. Ale o téhle návštěvě u Gida se v *Pamětech* nezmiňuje, ačkoliv o své cestě do Francie podává ve své knize obšírnou zprávu. Zato však, ale jen slovem, v poznámce v *Kritickém měsíčníku*,¹¹ doznává třemi slovy, že v Paříži viděl též André Gida.

⁸ A. Gide: *Journal 1889–1939*, Paris 1951, s. 1213.

⁹ V. Černý: *Paměti* 2, Toronto 1982, s. 449.

¹⁰ V. Černý: *Paměti* 3, Brno 1992, s. 92.

¹¹ V. Černý: *Kritický týden viděný z ciziny*, *Kritický měsíčník* 1, 1936, č. 6, s. 286–289.

Zamýšlený výbor z Gidových kritických statí nikdy nevyšel, ač oznámen v lednu 1948. Únor překazil tento vydavatelský záměr, a když se k němu za deset let Černý chtěl vrátit, odradily ho nakladatelské váhání a rozpaky nadobro. V téže době (1959), když pro povídkový soubor francouzský, který sám pořádal, sám si přeložil text z celé rozlohy Gidova díla jeho srdci nejbližší – *Návrat ztraceného syna* – cenzura mu jej škrtla. Tak se stalo, že Václavu Černému nebylo dopřáno stát se také překladatelem Gidovým.

Snad mnohé překvapí, že Gide neupoutal pozornost začínajícího kritika ihned. Ve vzpomínkách na středoškolská léta dijonská se jeho jméno neobjevuje, výjimkou je nepatrná zmínka o Gidově studii o Dostojevském, která však vyšla až za dva roky po Černého příjezdu do Francie. Později se mu stane obnovenou iniciací k vlastní četbě ruského autora, už od útlého mládí obdivovaného. A když začíná publikovat, stojí v popředí jeho zájmu – Marcel Proust, právě nejtypičtější protichůdce Gidův.

K Proustovi dovedl Černého Bergson. Obdiv k němu probudil u středoškoláka Černého jeho dijonský učitel filozofie, sám Bergsonův žák, Albert Sauvage. Ještě v posledním roce pražských univerzitních studií uveřejňuje triadvacetiletý Černý jednak recenzi Proustovy knihy *Radosti a dny*¹², jednak zasvěcenou studii příznačně nazvanou *Několik Bergsonovských aspektů díla Proustova*¹³ a po nich hned další: *Sen, skutečnost, láska u Prousta*.¹⁴ A Gide? Jako by ho nebylo. To gidovské mlčení v jeho člancích potrvá pak ještě čtyři roky. Až v roce 1932, když vychází český překlad Gidových *Penězokazů*, zasílá Černý ze Ženevy do *Panoramy* v Praze svou velmi podrobnou studii o nich.¹⁵ Ještě jednou, po dalších šesti letech, vrací se v delším článku v *Lidových novinách*, v nichž rediguje kulturní rubriku, k dalšímu překladu Gidova díla, tentokrát k *Pastorální symfonii* jako k východisku k položení problému celkové osobnosti Gidovy a jejich vnitřních protikladů.¹⁶

12 V. Černý: Marcel Proust. *Radosti a dny*, *Host* 6, 1926–1927, č. 8, s. 219–220.

13 *Host* 7, 1927–1928, č. 3, s. 74–77.

14 *Host* 8, 1928–1929, č. 3, s. 57–59.

15 V. Černý: Andrého Gida *Penězokazi*, *Panorama* 10, 1932–1933, č. 4, s. 68–70.

16 V. Černý: Nový překlad z Gidea, *Lidové noviny* 24. 1. 1938, příloha *Literární pondělí* 4, s. 5–6.

Ovšem těmito dvěma už velmi zralými články z let 1932 a 1938 se Černého vyrovnání se spisovatelskou osobností Gidovou nevyčerpává. Spíše sotva začíná. Vždyť již v Ženevě vystupoval Gide v jeho četbě znatelně nad ostatní francouzské autory té doby: „Můj dlouholetý préfé-ré,“ říká, a hned dodává: „a v mnohém učitel mých životních mravních a kulturních stanovisek“. ¹⁷ Ale mladý Černý se neubrání ani tomu, aby Gida nečetl také prizmatem jiných autorů, v nichž se mu zrcadlí gidismus. Je opět ten čtenářský jeho vztah jen odrazem výsostně osobního zážitku. To tehdy, když objevuje „souběžnost“ vlastního životního obsahu a zážitku Jakuba Thibaulta, romantického hrdiny slavného románu „*Rodina Thibaultů*“ Rogera Martina du Gard, o němž mluví jako o „blf-ženci nás všech, nás všech duševním a mravním bratrem a alter ego“. ¹⁸ V četbě Martina du Gard hledá svou „sebedefinici“, jak říká; v setkání s dvěma ústředními hrdiny té románové řeky cítí, že přijímá Gidovo poselství svobodné etiky: „Oběma mladými Thibaulty mne oslovoval Gide. A poselství naprosto nepřinášelo dary pohodlné, shovívavost k sobě a cestu do bezpečí. /.../ Kultura je jinde a nad tím, je námaha a úsilovné *sebeosvobozování*. /.../ K tomu mne zval a lákal Antonín a Jakub a skrze ně Gide.“ ¹⁹

Právě v té Ženevě začal pro Černého důležitý sebeuvědomovací proces, v němž se mu Gide stane katalyzátorem, neodolatelnou záminkou k vyznání o podstatě vlastní osobnosti. K jeho výrazu plně dochází, až když Černý překročí šedesátku, což znamená, že se o svém nejvnitřnějším životě zpovídá až z odstupu několika desetiletí. Přitom však tón té výpovědi má účinek prožitku naléhavě přítomného, neztenčeně v čase trvajícího.

Řekli jsme, že jde o texty z roku 1969 a z doby, kdy píše své *Paměti*. Nicméně, vše co o Gidovi úryvkovitě napsal v *Osobnosti, tvorbě a boji*, je k tomu sice krátkým, ale citově vzrušeným prologem. Z té knihy jsme už něco na začátku tohoto příspěvku citovali. A vůbec, celá ta kniha z let 1939–1942, vydaná však teprve po válce (1947), je na mnoha stránkách plná odkazů k Gidově myšlence, citátů z jeho díla, opírání se o jeho autoritu. Černý ji nazval svou knihou nejosobnější. My k tomu dodává-

¹⁷ V. Černý: *Paměti* 2, Toronto 1982, s. 306.

¹⁸ Tamtéž, s. 344.

¹⁹ Tamtéž, s. 354.

me, že ze všech knih, které kdy napsal a vydal, je *Osobnost, tvorba a boj* knihou nejotevřeněji *gidovskou*. Její patos, alespoň pokud jde o vyjádření vztahu k Gidovi, potrvá nadále i v dalším Černého díle a zvláště se prohloubí ve dvou textech, v nichž jako by se též definitivně prolomily hráze Černého povahové složky odjakživa nejvlastnější (podle jeho vlastního doznání), totiž vrozeného titánského romantismu. V těchto dvou textech – v nichž leží jádro našeho dnešního tématu – je uloženo všechno, co pro něho Gide znamená; čím jej obohatil, a vyzval k sebe-stylizaci. Je to jednak článek *André Gide tazatel a inspirátor*,²⁰ jednak tři veledůležité stránky z druhého dílu *Pamětí*.²¹ Avšak ještě než k nim postoupíme, je nutno pozdržet se u knihy právě zmíněné, a v ní zvláště u eseje s titulem *Smích a soud ironikův*.

Nejprve tedy o tom „ironikovi“, jehož „zradu“ Černý pozdravuje²² a pod jehož maskou skrývá se tvář samotného André Gida-Učitele. V čem je ta „zrada“? „Zasazuješ rány a odmítáš je hojit. Vyvoláváš otázky a nemíníš je zodpovědět. Mučíš a necháváš trpět. /.../ Zbořilas omyly a osvobodila duše.“ Smysl těch slov se nám ozřejmí – jesiže se tak již nestalo – položíme-li otázku přímějí: Proč Černý v této studii svobodu, jejíž potřebu mu vnukuje jeho francouzský učitel, nazývá tou „nejnesnadnější svobodou“?

Na to Černý odpovídá ve dvou etapách. Ze zmíněné stati *Smích a soud ironikův* je jasné, že je pro něho důležitý rozdíl mezi učitelem svobody a učitelem pravdy. Tím druhým pro Černého Gide nikdy nebyl. Svou pravdu si ti, kdož podlehlí výzvě ke svobodě „ironika“ Gida, musí sami vytvořit, sami naplnit. Jinými slovy, Gide zbavil Černého omylů, všeho nesvobodného, ale další cestu neukázal. V druhé etapě – ale až o dvacet dva let později – se vše dále stupňuje: Černého poměr k učiteli se stává dialogem mezi souhlasem a nesouhlasem: „Od mládí jsem slyšel zbožně všechny tvoje otázky, a odpovědi na ně jsem si dával téměř vždy opačné než ty!“ Žák tedy ne dvakrát slepě poslušný! Ale to už mluví Černý skoro pětadesátiletý, dávno po smrti Gidově, tudíž nad dílem učitele již ukončeným. Tak píše v úvodu právě zmíněného článku *André Gide tazatel a inspirátor*, v němž vítá návrat Gidův do české literatury po dva-

20 *Listy* 2, 1969, č. 1, s. 9 (viz též *Tvorba a osobnost* 2, Praha 1993, s. 496–500).

21 V. Černý: *Pamětí* 2, Toronto 1982, s. 320–322.

22 V. Černý: *Osobnost, tvorba a boj*, s. 104–105.

cetiletém umlčování zákazy a cenzurním zavržením. Pro Černého to tehdy jistě byla vítaná příležitost, k osvědčení své věrnosti Gidovi něčím větším, než je oddané žakovství. Černý jako by na půdě české kultury přímo cítil svou předurčenost, přednostní právo být téměř „zástupcem“ či vyslancem svého Učitele. Reklamuje svůj nárok: „Mně možná víc než komukoliv jinému u nás náleží, abych ho uvítal.“²³

A čím že jej vítá? Ničím menším než celkovým portrétem, i když ne úplným. Snaží se v něm vystihnout totální perspektivu Gidova díla a jeho osobnosti. Odvažuje se toho, čemu se říká „tour de force“ a sám je s tím nadmíru spokojen. I když ví, že se mu nemohlo podařit Gida „vyčerpat“, lichotí si, „že ho nebylo lze zachytit přesněji na těch několika stránkách“! To není samochvála bez důvodu. Spíše pýcha a sebeuspokojení nad vlastní nezmenšenou celoživotní věrností učiteli. Alespoň tak sám vysvětluje ten neobyčejný kritický úspěch, když na vysvětlenou dodává, *proč* se portrét povedl: „To proto, že ho milujeme stále a dále láskou svých mladých let.“²⁴ Ta věta není zbytečná. Opisuje zážitek uvědomění celoživotní kontinuity vlastní osobnosti, v němž právě vztah k Gidovi – od mládí po stáří – sehrává ve vlastních Černého očích významnou úlohu potvrzení organické jednotnosti v průběhu dlouhých let.

Zastavme se nyní na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy let čtyřicátých. Je tu především Černého dvousemestrová univerzitní přednáška ve školním roce 1946/47, cele věnovaná Gidovi. Jejich 215 stránek rukopisu představuje nejdelší text, který kdy Černý o Gidovi napsal; a dnes je uložen v literárním archivu Památníku národního písemnictví v Praze. Její podtitul „půlstoletí francouzského ducha“ naznačuje, že je v ní Gidova mnohovýznamná a stále se proměňující osobnost pojatá jako ústřední bod jedné z nejbohatších epoch moderní francouzské kultury. A titul její třetí a nejdelší části, *Gidův boj o svobodu*, je ještě výmluvnější.

Na Gida navázal pak Černý následujícího školního roku (1947/48) univerzitní přednáškou o existencialismu, v níž, hned v úvodní kapitole, objeví se znovu Gide (a to dokonce dvakrát) jako předchůdce tohoto nového směru. Černého v Gidově *Špatně připoutaném Prométheovi* zaujala sama úzkost z absurda jako nová kategorie existenční. Ale Gide

23 V. Černý: André Gide, tazatel a inspirátor, in *Tvorba a osobnost* 2, s. 496.

24 Tamtéž, s. 500.

tento prožitek přibližuje jako „acte gratuit“, čin nezištný, zrozený sám ze sebe, čin bezdůvodný, bez významu a cíle, a poukazuje víc k pojmu absolutní svobody, opět k tomu, co k němu magneticky přitahuje Černého. Neboť, položen do roviny gidovské, je „acte gratuit“ aktem vlastního etického sebeosvobozování. Ve své přednášce navíc spatřuje Černý Gida jako existencialistu před existencialismem také v konfesi jeho více než půlstoletého *Deníku*. Ale to už bylo jen několik měsíců před tím, než únorový režim vyškrtl André Gida z nakladatelských programů, zamezil jeho vydávání a novým generacím k němu znemožnil přístup, pokud jej přímo stalinská kritika neprohlásila za zrádce francouzského lidu, za „snoba, který cynicky vrhá svou vlast na pospas fašismu“, za „suveréna a pokrytce považujícího lidstvo za masu hlupáků“, který se svými vlastními názory dopouští „vlastního vymetení na smetiště“.²⁵

Po dlouhá léta nebude pak Černému dovoleno se o Gidovi ani zmínit, natož o něm psát. Až dva roky před výbuchem „pražského jara“ mohl na Slovensku uveřejnit nedlouhý článek o Gidově díle posledním, o *Théseovi*.²⁶ Je to Černého gidovská stať předposlední, bohužel však také nečekaně zklamávající. Jako by mu náhle ušel ústřední smysl tohoto mistrovského díla, jako by ho nevzal na vědomí: Gidova *Thése* nevnímal jako skrytý autoportrét. Při jeho osvědčeném vcítění v Gidův svět to není vysvětlitelné jinak než ohledy na cenzurní omezení – v *Théseovi* nespátřuje víc než povídkový nástavek starého mýtu řeckého, nic víc než další variantu mýtu člověka v boji s osudem, mýtu absurdního hrdiny. Ve skutečnosti – a v tom se shoduje dnes většina inteligentní kritiky francouzské a ostatních gidovských vykladačů na Západě – je Gidův *Théseus* poslední, téměř pateticky vypjatou autostylizací svého autora, lapidárním testamentem. To nemluví Théseus, král athénský, nýbrž André Gide, spisovatel francouzský a pokušitel evropský sám, zanechávající odkaz svého díla tváří v tvář přibližující se smrti. Poslechněme si jeho odstavec závěrečný, včetně té sevřené kódy jeho dvouslovné věty na konci:

25 J. Bouček: *Trubadři nenávidí. Studie o současné západní úpadkové literatuře*, Praha 1952.

26 V. Černý: Tri básnické mýty, *Slovenské pohľady* 82, 1966, č. 11, s. 21–29; česky rozšířeno na Čtyři básnické mýty (Dnešní literatura a mýtus 2), in *Studie a eseje z moderní světové literatury*, Praha 1969, s. 258–261.

„Srovnám-li svůj osud s Oidipovým, jsem spokojen. Naplnil jsem jej. Za sebou zanechávám obec athénskou. Víc než svou ženu a svého syna jsem ji miloval. Vytvořil jsem své město. Po mně dokáže v něm nesmrtelně dlít má myšlenka. Přijímaje ji, přibližují se k samotářské smrti. Chutnal jsem statky této země. Je mi slastno pomyslet, že po mně, díky mně, lidé se sami sobě zjeví šťastnějšími, lepšími, svobodnějšími. Pro dobro budoucího lidstva stvořil jsem své dílo. Žil jsem.“

„J'ai fait mon oeuvre. J'ai vécu.“

To přece nemluví Théseus, to mluví Gide sám o smyslu svého celoživotního díla – osobnosti. Hlavně z posledních dvou, až do dřene holých vět, kladoucích rovnítko mezi dílem a životem, ozývá se hlas pokušitele a podněcovatele, nebezpečného učitele, tazatele a inspirátora, abychom použili slovníku Václava Černého. Je to odkaz toho, koho Černý tři roky po svém théseovském článku nazývá „nadevše drahým Učitelem“.²⁷

Věrnost sobě, to je ta kategorie, z které Černý učinil střed vlastního života; tu nalézá brzo u Gida v jeho známém konceptu upřímnosti, povinnosti povědět o sobě vše, a hlavně za všechno, co o sobě člověk zjeví, ručit cele svým životem. U Gida je převážně podmíněná jeho netajenou sexuální odlišností, ale ani ta krajní upřímnost, která u francouzského autora šla do excesu, v níž mnozí viděli též výraz nepřijatelného exhibicionismu, a v které Černý sám svého učitele nikdy nenapodoboval, není cílem sama sobě. Pro Černého pojetí Gida je upřímnost jen dalším aktem sebeosvobodovacím, oproštěním od všech tabu, které mu bránily v bezhraničné svobodě. „Věrnost sobě“, „růst bytostí pevně věrné sobě“ jsou slova, kterých Černý používá už v delším referátu o překladu *Pastorální symfonie*²⁸.

Nemůžeme si zvolit učitele a tak vášnivě na dobu celého svého života k němu přilnout, nejsme-li někde v hloubce nezvratitelně přesvědčeni o vnitřním spříznění. A přesto Václav Černý nezapírá svou pýchu, že odpovědi na otázky učitelovy jsou „téměř vždy opačné“ odpovědím Gidovým. Vyznavačství provází tedy také vzpoura? Snad pýcha pramenící z nezadatelné potřeby nezávislosti, tedy z potřeby absolutní svobody. Možná ještě víc: potřeba cítit se se svým učitelem rovný s rovným. Samozřejmě, bez této dosažené svobody byla by „učitelská“ funkce

27 V. Černý: André Gide, tazatel a inspirátor, in *Tvorba a osobnost* 2, s. 500.

28 Viz pozn. 16.

vzoru bez výsledku. Klade se náhle prostá, až paradoxní otázka: Nejsou snad přece jenom učitel a žák, Gide a Černý, přes všechnu bytostnou spřízněnost také protichůdci? Neboť nezapomeňme: Černý neříká svému „tazateli“: Odpovídám na Tvé otázky po mém, nestarám se o to, jak Ty sám si odpovídáš. On říká: Tvé vlastní odpovědi jsou mi známy, ale *moje* jsou *opačné*. Protichůdci? V jakém smyslu? Ve smyslu dialektického napětí protikladu, které ve skladbě vztahu Černý – Gide probíhá souběžně ve třech rovinách: 1. V rovině Gidova díla samotného, v němž permanentní protiklady jsou od počátku do konce samou pralátkou Gidova vývoje. 2. V napětí protikladu mezi odpověďmi Gidovými a odpověďmi Černého na tytéž otázky, které jsou *vědomě* opačné. 3. Napětí vnitřních protikladů osobnosti Václava Černého, které on podrobněji a konkrétněji rozvádí v *Osobnosti, tvorbě a boji*, a jímž dal pregnantní výraz otázkou „Mám se proměnit nebo se přijmout?“

Že je to komplikované? Komplikovanou se věc teprve stává, jakmile nepůjde pouze o napětí vnitřních protikladů uvnitř každé ze tří rovin samostatně, nýbrž o dynamičtější jejich uplatnění mezi rovinami shora vyčtenými. Zdá se nám, že jsme se nyní konečně přiblížili samému středu našeho tématu, jímž jest zjištění povahy celoživotního vztahu Václava Černého k André Gidovi, a že je tudíž na místě ozřejmit onu protikladovou dynamiku konkrétními příklady.

Nejvíce abstraktně mluví o tomto dialektickém vztahu, pokud jde o jeho vlastní osobnostní tvorbu, Černý sám. Je to vztah mezi souhlasem se sebou a nevidanou jeho formou: nesouhlasem se sebou. Vztahem mezi tím, kdo sám sebe přijímá, a tím, kdo sám sebe vynalézá, to jest vytváří se z naprosto ničím neomezované svobody, realizuje se z nekonečného počtu možností. Jan Patočka, přítel, ale také profesionální filozof, odmítá spatřovat v alternativě „mám se proměnit nebo se přijmout“ skutečnou dichotomii protikladu. Ve své kritice Černého knihy píše: „Proměnit se a přijmout se objeví se pak snadno jako dvě různé metody téhož konečného smyslu, metody, které se navzájem doplňují spíše než ruší.“²⁹

Ve světle této kritiky lze mluvit o vytváření protikladu víceméně umělého. Zato však v Gidovi samém jde o protiklady, sice také pěstované, ale mnohem méně sporné. Z vnitřního napětí ze záměrných protimluvů

29 J. Patočka: Osobnost a tvorba, *Kytice* 2, 1947, č. 4, s. 177–182; viz též Václav Černý: *Shorník z konference konané 4. 11. 1993 na Dobříšši*, Praha 1993, s. 122.

pocházejícího je podniknuta výstavba jeho životního díla jako celku. Jsou u něho hlavním principem jeho neustrnujícího osobnostního vývoje. Gide pojímal jako dramatický protiklad nejenom jednotlivé své knihy, ale plánovitě vztahy mezi těmito jednotlivými knihami v díle jako celku. Skoro každá jednotlivá kniha je přímým protimluvem knihy předcházející. Náboženskému mysticismu jeho prvotiny *Cahiers d'André* Walter odpovídá výbuch hedonistického opojení v *Nourritures terrestres*; sotva však dozněl hymnus revolty této knihy, která se stala biblí celých generací, drama *Saül* revoltu explicitně zapovídá, poukazuje na její nebezpečí. Ale hned na to odpoví *L'Immoraliste*, apologie egocentrického individualismu, Nietzschevým vlivem pokřtěná. A vzápětí už se připravuje protimluv v *Úzké bráně* (*La Porte étroite*), která je exaltací odříkání, askeze. („Nakonec mne učil i askezi,“ přiznává Černý o Gidově vlivu.)³⁰ Ostatně, Černý říká ve své univerzitní přednášce o Gidovi, že tato zvláštní dvojpolovost (jeho slovo), kde určitý, skutečný, faktický stav je dublován myšlenkou kontrastu, dává Gidově osobnosti a dílu jejich vnitřní dramatickosti. Proto se mu André Gide jeví jako pratyyp autora, jehož podstatou je vnitřní dialog. Je rozdělen na toho, kdo jedná a myslí, a na toho, který se vidí jednat a soudí se. V tom – zdá se Černému – je vnitřní utajené drama Gidovo, že je se sebou dialogizující osobnost. Proto Černý obhajoval vždycky Gidovo právo na kontradikce (srovnej k tomu jeho článek o Gidově *Návratu ze Sovětského svazu* v Lidových novinách 14. 12. 1936).³¹ Obhajoval Gidovo proteovství, to známé svlékání z kůže – a nezapomeňme: Černý poznal obdobné proteovství také ve vývoji Šaldově. Sám sice nebyl z rodu proteovského (v tom se nepodobal ani Šaldovi ani Gidovi), znal však celé Gidovo dílo, věděl, že za touto živelnou potřebou disonance, za touto vnitřní nutností si protiřečit, za věčným vyrovnáváním rovnováhy mezi antitezemi a etickými stanovisky zdánlivě antinomními, skrývá se utajovaná kontinuita sebetvorby.

A přesto tento vnitřní svár aplikuje (právě v analýze vlastního poměru ke Gidovi) sám na sebe! I on se najednou vidí v gidovském světle antinomickém. Jak jsme viděli, Černý, přijímaje sebe ve všech svých možnostech, chce zároveň sebe jaký jest, všechno to, co v sobě už našel,

30 V. Černý: *Paměti* 2, Toronto 1982, s. 322.

31 V. Černý: *Humanista Gide a stalinský komunismus*, in *Tvorba a osobnost* 2, s. 102–104.

ale také své možnosti jiné, sebe, jaký ještě není, tj. souhlas se sebou a zároveň nesouhlas se sebou, neboť se už projektuje v někoho nově vynalezeného podle své přirozené bytosti. Černý se v této myšlence přimyká ke Gidově klíčové větě z *Penězokazů*: „Il est bon de suivre sa pente, pourvu que ce soit en montant.“ – „Sledovat svah své přirozené bytosti – směrem vzhůru.“³²

Třikrát zanechává Černý naši zvědavost neukoženu, když opakuje zásadní svoji reakci na Gidovu provokatérskou funkci. „/.../ všechny tvoje otázky a odpovědi na ně jsem si dával téměř **vždy opačné než ty!**“³³ slyšeli jsme ho oslovovat Gida, tazatele a inspirátora. V poslední větě téhož článku píše: „Ctím jej dosud, neboť mi nesmírně pomohl. Tím, že jsem ho obdivoval a přece s ním nikdy nesouhlasil.“ A nakonec, v *Pamětech*, projevuje Gidovi vděčnost za možnost přít se s ním: „A s nikým jsem se víc nenapolemizoval.“³⁴ Znamená to tedy, že Černý stojí často (nebo více méně vždy?) na opačném stanovisku než jeho Učitel? Znamená to snad, že hlavně z nesouhlasu pramení nepřetržitý dialog? Chtěli bychom mu naslouchat, chtěli bychom jej číst. Ale nikdy mu Černý nedal vnější formu, nikde otištěn není. Máme jen možnosti jej rekonstruovat.

Nemůžeme se zbavit pocitu, že bez znalosti tohoto dialogu jsme připraveni o úplnější poznání konstrukce Černého sebeprojektu a jeho literárně adekvátního výrazu, tj. komplexní autostylizace. Můžeme tušit, že se takový vnitřní dialog dramaticky odbýval na pozadí dvojí stálé proměny: Gidovo proteovství, vývoj v zdánlivých přemetech či konverzích, jsou až příliš známy. Avšak ani Černý není neproměnně týž: v sedmdesáti, vystavený prožitku zahořklé i hrdinské existence tíživé samoty, vnímá Gidovo poselství jistě jinak než jako mladistvě zanícený čtenář *Nourritures terrestres*. Možno jen uhadovat, v čem záležela ona Černého pře či pramen jeho „nesouhlasu“. Lze to možná do jisté míry objevit z projekce jeho vlastních životních pocitů, k nimž dospěl v nejzazším období svého života, jestliže je extrapolujeme z jeho posledních textů a konfrontujeme je s jeho vlastními, o mnoho staršími, obdivnými názory na ústřední témata Gidova díla.

32 Srov. V. Černý: Gidova trilogie novelová, *Lidové noviny* 22. 3. 1937, příl. *Literární pondělí* 3, s. 5.

33 V. Černý: André Gide tazatel a inspirátor, in *Tvorba a osobnost* 2, s. 496.

34 V. Černý: *Paměti* 2, Toronto 1982, s. 322.

Uveďme k tomu alespoň dva příklady: 1. Ještě v Ženevě (1932) píše o Gidově známé diskusi s Mauricem Barrèsem, ideologem konzervativního nacionalismu, o tradici, v níž Gide definuje svoje vykořenění, které Barrès pokládal za prokletí. Mladý Gide se vzdává svobodně spirituálních základů v rodné zemi, a jak tenkrát zdůrazňuje Černý, odmítá je „s hrdostí a pýchou“³⁵. V závěru svého vývoje však dospívá Černý v tomto bodě k stanovisku spíše protigidovskému, když tolikrát proklamuje svůj urputný nacionalismus, přihlašuje se ke své „vášnivě české výchově už od útlého mládí“ a vyznává se: „Já alespoň jsem si pro sebe nepředstavoval jinou možnost lidskosti než českou.“³⁶ 2. Černý pokládá za svůj objev, že u Gida každý nově zahájený boj o pravdu bere na sebe formu útěku. Útěku od rodiny, od konvenční morálky své společnosti, od komunismu, ve který jeden čas věřil. „Každý z těch útěků je vzpourou“, dodává k tomu Černý.³⁷ Vzpomeneme-li právě toho, že pro Černého je vzpoura jako taková (vedle touhy po svobodě), jednou ze dvou základních složek podstaty romantismu, nemůžeme si představit, že by tento gidovský rys objevoval bez obdivu. A přece, pozdější jeho osobní situace nerovného zápasu s totalitou jej přinucuje odmítat právě *útěk* jako uznání poraženosti: „/.../ abych před nimi utekl, vzal do zaječích, je pro mne doslova fyzicky nemožné“³⁸.

O tom, že ve své osobnostní podstatě je Černý romantik, „živ z opojné myšlenky titánského individualismu“, jak správně nedávno postřehla Eva Kantůrková,³⁹ o tom nás stačí snadno přesvědčit sama skladba jeho stylu. Absolutně žádná tendence k litotes, k úspornosti a náznaku, jak je tomu právě ve stylu eminentně klasicistickém jeho pravzoru a svůdce André Gida. Pravý opak u Václava Černého: vzdutá tendence k napětí hyperboly.

Zde však, v té stylistické „protichůdnosti“, v níž se nevyhnutelně obrážejí též hluboké rozdíly jejich osobnostních skladeb, narazíme na skrytý paradox: jak to, že Černý hledající u Gida učitele svobody a vzpoury, a tudíž moralistu (ve smyslu francouzském toho slova, ve smyslu montaignovském, tj. znalce složitosti člověčí duše a filozofa lidského údělu),

35 V. Černý: Andrého Gida *Penězokazi*, Panorama 10, 1932, č. 4, s. 69.

36 V. Černý: *Paměti* 2, Toronto 1982, s. 141.

37 V. Černý: Nový překlad z Gidea, *Lidové noviny* 24. 1. 1938, s. 6.

38 V. Černý: *Paměti* 3, Brno 1992, s. 385.

39 E. Kantůrková: *Pamětník*, Praha 1994, s. 258.

jako by zapomínal, že Gide sám právě tento přístup k svému dílu výslovně zamítá. Vždyť udivil, ne-li zklamal, tolik svých vyznavačů a obdivovatelů svým známým výrokem: „Hledisko estetické je jediné, které je třeba zaujmout, má-li kdo posuzovat mé dílo zdravě (sainement).“ Jako by tento moralista, když nás provádl nejrozličnějšími postoji vůči nejrozličnějším problémům, nakonec, jako epilog všeho, přiznával, že na smyslu jeho myšlenky nezáleží, nebo záleží méně, a že má být souzen výhradně v perspektivě čistého umění a nikoliv v perspektivě etické.

Nutno říci, že Václav Černý této výzvy neuposlechl. V tom smyslu byl jím francouzský autor oslyšen cele. Není třeba se divit, neboť v Gidovi Černý hledal a nalézal především sebe. Viděli jsme, jak nehledal inspiraci, nýbrž jen potvrzení své vlastní vzpoury v procesu sebetvorby už zahájené. Ostatně sám Gide, velmistr protimluvů, důsledný ve své nedůslednosti, sám svůj výrok popřel, když prohlásil na konci svého života (v prosinci 1949) v pařížském rozhlasu opak: „Mon rôle est celui d'un inquieteur. Je veux inquiéter mes lecteurs et les faire penser par eux-mêmes.“ „Má úloha je úloha znepokojovatele. Chci znepokojovat své čtenáře a přinutit je myslet po mém.“⁴⁰ Připadá nám, že těmito slovy Gide předjímal (nebo po něm opakoval) Černého vlastní vyznání o poměru k němu.

Nabízí se nám nyní otázka, v jakém poměru má se Gide jako uznaný učitel Černého k jiným jeho „učitelům“. V čem odpovídá významněji než oni Černého potřebě vzoru. Václav Černý měl ve svém životě vlastně jen čtyři velké učitele, k nimž se s pýchou hlásil, a k nimž vděčnost a úctu nikdy nezapřel. Tři z nich byli Francouzi, jeden Čech, samozřejmě F. X. Šalda. Ale Černého vztah k Šaldovi byl zcela jiný než vztah k Gidovi: obsahoval zároveň sebevědomí pokračovatele. Nenazval sám jednou svou habilitaci u Šaldy „proklamací svého nástupnictví“?⁴¹ A nechápal též založení *Kritického měsíčníku* jako vědomé a přímé navázání na tradici *Zápisníku*, Šaldovou smrtí náhle přerušené a způsobující v české kultuře mezeru, jež musela být vyplněna?⁴² Vedle Šaldy a Gida byl to ještě Albert Thibaudet, kritik *Nouvelle Revue Française*, a profesor ženevské univerzity, na níž se Černý ve věku dvaceti šesti let habilitoval.

40 Entretiens André Gide-Jean Amrouche (1949), in E. Marty: *André Gide, qui êtes vous?* Paris 1987, s. 315.

41 V. Černý: *Paměti 2*, Toronto 1982, s. 355.

42 Tamtéž, s. 440.

„Mnohému mne, kritika, metodicky naučil,“ píše o tom.⁴³ Ale důležitější vliv přicházel mu od toho, kterého neváhal nazvat „filozofickým Mistrem svého mládí“⁴⁴: Henri Bergsona. O něm alespoň slůvko, protože Černého vztah k němu jako učiteli svobody byl překvapivě paralelní s jeho vztahem k Gidovi. Dokonce jej chronologicky předjímá.

Největší francouzský filozof tohoto století, který též tvoří osu Černého doktorské dizertace⁴⁵ a s ním největší francouzský spisovatel té doby. Oba poznamenali Černého léta pozdější, s oběma vstoupil též v styk osobní, oběma chtěl se stát tlumočnickem jako překladatel v českém prostředí (a v případě Bergsonově se jím stal). Opět, jako v případě Gidově, jeví se Bergsonův vliv jako setkání na cestě za vlastním já s duchem blíženeckým. Skutečný vliv, který, jak říká Gide, „nic netvoří, jenom probouzí“. „Na toto základní francouzské ztvárňování mě myslí,“ říká Černý,⁴⁶ „navázal ve mně dvěma dodatečnými směry Bergson, a zase se to prodloužení ve mně vtělilo bytostně a neotřesitelněji jako kus vlastní povahy, jistě jen proto, že cosi staršího a přirozeného ve mně, jakási přichystaná možnost nebo jistota, čekalo na tuto filozofickou konsekraci“. Ony oba dva směry, o nichž tu Černý mluví, nemohou lépe zapadat do linie osobnostní tvorby českého kritika. Prvním je Bergsonova koncepce duševního života jakožto „durée“ (trvání), „vyústující v jistotu svobody“. Druhý směr je Bergsonova koncepce duševního dění, jakožto tvůrčího času, které Černému neznamena nic jiného než příležitost k sebetvorbě, tím, že v něm minulost navždy trvá v přítomnosti, a dále narůstá neukončeně o novou nepředvídatelnou budoucnost. To mladému Černému stačí, aby mu dalo impuls osobnostně tvořivý. Sám to označuje slovy „totožnost sebe samého /.../ v tvaru stále novém a nevidaném“. Nezmiňovali bychom to všechno, kdyby se zážitek Bergsonova vlivu nepodobal tak nápadně vědomí, které mu vyjevuje vliv Gidův jakožto rezonanci vlastního nitra, až do těch slov, kterými Černý Bergsonovský vliv definuje: „A zrála tedy zároveň tím pochopením Bergsonského času ve mně i moje potřeba osobního růstu organického

43 Tamtéž, s. 314.

44 V. Černý: *Paměti* 3, Brno 1992, s. 114.

45 V. Černý: *Ideové kořeny současného umění. Bergson a ideologie současného romantismu*, Praha 1929

46 V. Černý: *Paměti* 2, Toronto 1982, s. 87.

a z vlastní podstaty.“⁴⁷ V tom smyslu Bergsonův vliv dodnes jaksi zdvojuje, podpirá osobní vnímání působení gidovského.

A při té příležitosti neopomeňme zdůraznit, že to, co Černý říká jako osobní vyznání o vlivu obecně, o tom, že „kladně přijímáme a organicky vstřebáváme pouze vlivy, po nichž v nás něco volá, a které nás činí víc sebou samými“, je v podstatě jen opakováním základní myšlenky, kterou mladý André Gide uložil už roku 1900 do známé své originální přednášky v Bruselu o vlivech v literatuře,⁴⁸ a které se ostatně Černý dovolává ve stati *O problému vlivu a co s ním souvisí*⁴⁹. V té přednášce představuje Gide umělcovu žádost podlehnout vlivu, podobající se dychtivé touze po bytí, neboť volíce vliv, který odpovídá něčemu v nás už pre-existujícímu, stáváme se tím více sebou samými. Paradox, podle něhož spisovatel co nejvíce vlivů přijímající je často autor nejvíce originální.

Mnohokrát, v různých obdobích, psal Černý o svém Učiteli. Splatil mu však tím svůj dluh jako kritik literární? André Gide, jak jsme viděli, je všudypřítomný v Černého napětí vůle být sebou samým, ale předmětem kritické analýzy v plném a širokém smyslu toho slova (s výjimkou oné univerzitní přednášky z roku 1946/47) vlastně nebyl. Ne proto, že jím nebyl hluboce postřehnut, ale protože Černý skoro nikdy k němu nepronikal v rovině kritiky *estetické*, z hledisek literárního umění tvarového a stylistického, tj. v rovině a z hledisek, v nichž si Gide sám přál v jednu chvíli být posuzován výlučně. A přece jako autor ve smyslu osobnosti umělecké, ve smyslu tvůrce literárních forem a virtuozního stylového výkonu, je André Gide osobností neméně jedinečnou ve své době a převyšující ostatní francouzské spisovatele, než jako osobnost etického myslitele, osvoboditele-buřiče, kterého v něm nepřestal vášnivě hledat a nalézat jeho český žák a uctíváč, podobný v tom ohledu mnohým jiným svým intelektuálním vrstevníkům v celé západní Evropě mezi dvěma válkami, i po té válce druhé.

Pro Václava Černého, jako pro Gida, cesta za bytostnou původností, za naplněním vlastního já vedla od díla směrem k životu. Neboť už u Gida – sám to několikrát a rázně vyslovil – dílo nebylo cílem samo sobě, nýbrž jen nástrojem (a třeba později i odložitelným) k vytváření něčeho

47 Tamtéž, s. 88.

48 A. Gide: *De l'influence en littérature*, *Prétextes*, Paris 1903, s. 7–34.

49 V. Černý: *Osobnost, tvorba a boj*, s. 111.

mnohem více neopakovatelného než může být jednotlivá kniha nebo knihy: nástrojem k organizaci sebe, k životu jako tvorbě nejvyšší – neboť pouze žít nestačí už k životu. A proto ona důležitá Černého dvouvěta, ze které jsme vyšli: „A přece možná není největším zážitkem tvůrce jeho dílo, je jím /.../ on sám“, je krédem povýtce gidovským. Černý činí tím sepětí mezi oběma póly – životem a dílem – ještě sevřenější. Tvořivý život, uměleckým dílem zformovaný, je, podle Černého, jediným ručitelem neodvolatelnosti díla. Je tím, co tvůrci nedovoluje vzít sebe zpět. V tomto ohledu přidává tak k gidovské inspiraci své vlastní přesvědčení, vlastním životem stvrzené, že totiž umění a celá kultura jsou podstaty heroické.

Václav Černý projektující se v osobnosti Gidově? Nebo nakonec naopak André Gide přizpůsobující se, či přizpůsobovaný Václavu Černému, jakkoli nepravděpodobně to zní? Aby dialektická povaha Černého „dvojsměrného“ vztahu k těm, které si z obdivu vybral jako svoje učitele, byla ještě více zdůrazněna, napsal v *Pamětech* (v pasáži, v níž zdůvodňuje své rozhodnutí nejít do exilu) překvapující slova, příznačná též pro jistý druh jeho subtilního egocentrismu, slova, o nichž si nelze představit, že by nezahrnovala alespoň implicitně právě vztah k osobnosti André Gida: „Znal jsem přece imperativní sílu a náказu vzorů, sám jsem po celý život hledal koho obdivovat, ani ne tak proto, abych se mu podobal a napodobil ho, ale aby mne svým příkladem utvrzoval ve mně samém, abych se díky jemu podobal víc sám sobě, tu se mi zdálo, že moje vzory imitují mne.“⁵⁰

50 V. Černý: *Paměti 3*, Brno 1992, s. 385.